

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ
ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

БОНДАРЕНКО Б. Д.,
аспірант кафедри
теорії права та держави
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 340.1

ОСНОВНІ ТИПИ ПРАВОВОГО ПІЗНАННЯ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ У ПРАВІ

Аналізуються основні типи правопізнання державно-правових закономірностей, обґрунтовується залежність категоріального виміру правових закономірностей від типів пізнання права. Надається авторське розуміння закономірностей у аспекті досліджених типів правопізнання.

Ключові слова: державно-правові закономірності, типи правопізнання.

Анализируются основные типы правопознания государственно-правовых закономерностей, обосновывается зависимость категориального уровня правовых закономерностей от типов познания права. Предлагается авторское понимание закономерностей в аспекте исследованных типов правопознания.

Ключевые слова: государственно-правовые закономерности, типы правопознания.

The aim of the paper is to research the basic types of law cognition suitable for state and law regularities comprehension. The author forms original definitions of state and law regularities in aspect of researched types of law cognition.

Key words: state and law regularities, types of law cognition.

Вступ. Одним із ключових напрямів наукового дослідження розбудови держави та права у наш час є дослідження державно-правових закономірностей, які детермінують цей процес. На доктринальному рівні проблема взаємозалежності державно-правових закономірностей та правопізнання залишається поза увагою науковців, що зумовлює її актуальність, адже всебічне дослідження та виявлення державно-правових закономірностей є одним з основних завдань юридичної науки. Наукову основу дослідження державно-правових закономірностей склали праці відомих науковців, зокрема П.М. Рабіновича, С. Г. Дробязка, В.С. Козлова, М.І. Козюбри, Ю.Ю. Ветютнева, С. С. Алексєєва, В.С. Нерсисянца, В.Н. Кудрявцева, Р.О. Халфіної, Д.А. Керимова та інших. Закономірності у теорії права визнаються фундаментальними категоріями, що визначають предмет загальнотеоретичної науки. Наголошуючи на особливостях та значенні предмету теорії, вчені лише згадують про закономірності державно-правових явищ [1, с. 572–573], не здійснюючи комплексного аналізу цієї категорії та не обґрунтовуючи її фундаментальної ролі у державно-правовій сфері.

Постановка завдання. Метою публікації є аналіз обґрунтованих у юридичній літературі типів правового пізнання, з'ясування особливостей державно-правових закономірностей у межах існуючих типів правопізнання, обґрунтування залежності категоріального виміру закономірностей від типів пізнання права та надання авторського розуміння закономірностей у аспекті досліджених типів правопізнання.

Результати дослідження. Здійснення наукового аналізу державно-правових закономірностей (як філософсько-правової категорії) пов'язується з необхідністю розгляду цієї категорії в аспекті основних типів сучасного праворозуміння, що характеризуються низкою особливостей та плюралізмом поглядів учених. Не можна не погодитись із М.І. Козюброю, який стверджує, що проблему розуміння права без перебільшення можливо віднести до таких, що існували й існуватимуть завжди. Дослідження праворозуміння відбувається із стародавніх часів фахівцями різних галузей: філософами, соціологами, правознавцями. Проте проблема праворозуміння і у наш час залишається центральною для юриспруденції [2, с. 187].

Виникає необхідність уточнити дефініції досліджуваних понять. Для досягнення мети публікації наголосимо на обґрунтуванні нами дефініції державно-правових закономірностей – об'єктивно зумовлених, необхідних для пізнання сутності державно-правових явищ загальних, тривалих, причинно-наслідкових зв'язків, що забезпечують пізнання держави і права як динамічних політико-правових явищ, які є змінними і визначають взаємодію державно-правових явищ між собою, із суспільством та основними сферами його життєдіяльності [1, с. 573].

С. В. Ромашкін зазначає, що поняття «тип правопізнання» охоплює спільні ознаки, які властиві процесу пізнання права як із точки зору обраної дослідницької методології, так і у аспекті його розуміння, утворення і реалізації. Ці ознаки є критеріями виокремлення типів правопізнання у загальнотеоретичному аспекті [3, с. 5]. Зазначене розуміння дає змогу сформулювати основні типи правопізнання, які можуть бути застосовані для дослідження закономірностей у праві. Крім того, необхідно наголосити на взаємозв'язку категорій правопізнання та праворозуміння, який зумовлює аналіз особливостей кожної з цих категорій.

Фактично будь-яка класифікація (типологія) правопізнання не є вичерпною, адже постійно здійснюється розвиток уявлень про право, відбуваються різноманітні інтеграційні процеси у державно-правовій сфері. Ці фактори зумовлюють виникнення нових видів праворозуміння та нових підстав для класифікації або типології. Характерною ознакою наукових досліджень у сфері праворозуміння є надзвичайна популярність серед учених класифікації типів розуміння права за юридично-світоглядним критерієм, згідно з яким виокремлюють природно-правовий, позитивістський та соціологічний типи праворозуміння.

На нашу думку, вказана класифікація є настільки поширеною у літературі, що за час свого існування набула ознак догматичної позиції. Право (як явище) є надзвичайно комплексним та цілісним. Його формування відбувалося впродовж тривалого історичного періоду, у зв'язку з чим кожна історична епоха характеризується вагомим впливом певного типу праворозуміння. Тому дослідження праворозуміння не є можливим без урахування історичних аспектів виникнення, становлення і розвитку права.

Щодо цієї класифікації М.І. Козюбра зазначає, що вона є найпоширенішою не тільки у наш час, а й у попередні сторіччя типологією праворозуміння. Для її виокремлення використовують юридично-світоглядний критерій. Відповідно до юридично-світоглядного критерію, виокремлюються, як відомо, природно-правовий, юридично-позитивістський і соціологічний типи праворозуміння [2, с. 195–196]. На нашу думку, саме ці три фундаментальних типи правопізнання можуть бути використані для дослідження державно-правових закономірностей.

Природно-правовий тип праворозуміння робить основний акцент на праві (як феномені духовної сфери), на ідеалах справедливості, індивідуальної свободи, рівності, невідчужуваних природних правах людини та інших гуманістичних цінностях, тобто на тому, без чого існування права просто неможливе [2, с. 202]. Німецький правознавець Р. Алексі, а разом із ним і український філософ права С. І. Максимов, цю його особливу властивість небезпідставно називають ідеальним виміром права. Вона відображається у вимозі його моральної правильності, тобто відповідності змісту права названим цінностям, насамперед справедливості [4, с. 257–274; 5, с. 40–41].

Юридично-позитивістський тип праворозуміння за всіх його недоліків зосереджує увагу на авторитетно встановлюваних нормативно-інституційних аспектах права, без існу-

вання яких такі його властивості, як визначеність, передбачуваність, упорядкованість, гарантованість, стабільність тощо є недосяжними. Нормативно-інституційну властивість права вказані автори іменують реальним виміром права.

Прихильники соціологічного типу праворозуміння переносять акцент з абстрактних ідеалів і нормативно-правових текстів у площину конкретного, динамічного функціонування права, його практичного існування в реальному житті, насамперед у правовідносинах та юридичних рішеннях, без чого ідеали і юридичні тексти перетворюються в декларації, які прямо не стосуються права. Зазначений аспект права також цілком обґрунтовано можна віднести до реального або фактичного виміру права, хоча він у роботах зазначених авторів не розкривається [2, с. 202–203].

Установивши необхідні для дослідження закономірностей у праві типи правопізнання, перейдемо до аналізу правових закономірностей у аспекті сучасного праворозуміння. Виходячи з вищезазначеного, правомірно стверджувати, що сучасне праворозуміння характеризується, з одного боку, наявністю популярної догматичної класифікації на три типи праворозуміння за юридично-світоглядним критерієм, а з іншого – впливом різноманітних інтеграційних процесів на його формування та невичерпністю підстав для виокремлення нових типів праворозуміння. З огляду на це, в межах цього дослідження доцільним убачається розгляд правових закономірностей у аспекті природно-правового, юридично-позитивістського та соціологічного типів праворозуміння.

Оскільки різні типи пізнання права суттєво відрізняються, то використання їх для дослідження закономірностей також призведе до суттєво відмінних результатів. Саме це зумовлює необхідність і актуальність дослідження основних типів правового пізнання закономірностей у праві. Водночас можна стверджувати, що розгляд будь-якої правової закономірності з позиції конкретного типу праворозуміння може призвести до звуження змісту досліджуваної закономірності в межах такого розгляду. Це пояснюється тим, що більшість типів праворозуміння трактують фундаментальні державно-правові категорії та інші явища, виходячи з власної ідеології та методології, відкидаючи об'єктивно існуючі у юридичній науці плюралізм поглядів та множинність позицій щодо цих категорій.

У такому разі зазначена ідеологія та методологія часто встановлюється відповідною школою права, витoki з якої бере певний тип правопізнання і тому може мати догматичний характер. Наприклад, під час дослідження певного явища з позиції юридично-позитивістського типу правопізнання завжди ототожнюються такі державно-правові категорії, як право та закон. У такому разі під час наукового аналізу закономірності, яка відображає співвідношення права та закону, зазначене ототожнення категорій кардинально змінить сутність цієї закономірності та викривить її сутність.

Як відомо, множинність типів розуміння права є невичерпною і тому характерне звуження змісту досліджуваних понять під час розгляду їх із позиції певного типу праворозуміння все одно буде спостерігатися. Теоретично ніщо не заважає нам дослідити будь-яке явище з позиції всіх можливих типів праворозуміння одночасно, але на практиці таке дослідження через вказані причини не вбачається реальним.

Під час дослідження різновидів правових закономірностей із позиції *природно-правового типу правопізнання* вбачається така специфіка. Для природно-правового типу правопізнання характерною є чітка визначеність стосовно того, що право за будь-яких умов має відповідати ідеальному виміру права, який є його фундаментальною категорією [4, с. 257–274; 5, с. 40–41]. Цей вимір виявляється у необхідності моральної правильності права, відповідності змісту права ідеалам справедливості, індивідуальної свободи, рівності, невідчужуваних природних прав людини та іншим гуманістичним цінностям [2, с. 202]. Указана вимога стосується усіх державно-правових явищ, зокрема правових закономірностей незалежно від масштабу, вона є актуальною для глобальних та локальних, загальних та спеціальних, постійних та тимчасових правових закономірностей. Зважаючи на це, можна припустити, що деякі закономірності отримують суб'єктивно позитивне або негативне забарвлення в аспекті природно-правового типу правопізнання. Наприклад, закономірність,

яка фіксує поступову бюрократизацію правового життя [6, с. 48], є негативною, адже це явище суперечить ідеальному виміру права. Натомість закономірності, що передбачають послідовну демократизацію юридичної надбудови та розвиток прав і свобод громадян [7, с. 169] є позитивними. Характеристика деяких об'єктивно існуючих правових закономірностей у межах певного типу правопізнання як позитивних, так і негативних не є класифікацією, а лише суб'єктивною оцінкою закономірностей за відповідним критерієм.

Доцільним убачається обґрунтування взаємозалежності державно-правових закономірностей із природно-правовим типом правопізнання. На нашу думку, правові закономірності у аспекті вказаного типу пізнання права:

- функціонують, незважаючи на відсутність формальної визначеності права;
- пов'язані з відповідністю чинного законодавства ідеальному виміру права;
- можуть бути сприйняті позитивними або негативними;
- відображають відмінність між правом та законом;
- ґрунтуються на об'єктивній потребі у відповідності права сучасним загальнолюдським цінностям.

Як наслідок, державно-правові закономірності у аспекті природно-правового типу правопізнання можуть бути визначені як об'єктивно зумовлені, загальні, тривалі, динамічні причинно-наслідкові зв'язки між явищами державно-правової сфери, що формуються під впливом ідеального виміру права та відображають невідчужуваність природних прав людини, відповідність права моральним нормам та загальнолюдським цінностям, ідеалам справедливості, індивідуальної свободи та рівності.

Сприйняття правових закономірностей із позиції *юридично-позитивістського типу правопізнання* також передбачає низку особливостей. На противагу природно-правовому типу праворозуміння у межах юридично-позитивістського типу фундаментального значення набуває реальний вимір права, а не ідеальний. Він поєднує в собі низку нормативно-інституційних аспектів права, що забезпечують такі характеристики права, як визначеність, передбачуваність, упорядкованість, гарантованість, стабільність [2, с. 202–203]. Таким чином, реальний вимір права є нормативно-інституційною властивістю права.

У літературі вказують на чимало правових закономірностей, які без застережень сприймаються саме у аспекті юридично-позитивістського типу праворозуміння. Наприклад, закономірне зростання регулятивної значущості права, підвищення ролі приватного права, зміцнення та розвиток нормативної основи правового регулювання, посилення взаємодії правових засобів управління з неюридичними нормативними системами [7, с. 169]. Можна стверджувати, що розгляд правових закономірностей із позиції юридично-позитивістського типу праворозуміння є популярним у наявних на наш час працях учених.

Певна специфіка взаємозв'язку правових закономірностей та юридично-позитивістського типу праворозуміння наявна у країнах постсоціалістичної правової сім'ї, до яких належить і Україна. Ця специфіка зумовлена домінуючою позицією цього типу праворозуміння серед населення цих країн упродовж тривалого періоду часу (радянський період). До того ж у вітчизняній теоретичній літературі досить поширеною є позиція, згідно з якою цей тип праворозуміння є домінуючим і сьогодні. Лише за останні кілька років у нашій країні відбувається поступовий перехід до інших типів праворозуміння, зокрема до інтегративного типу, чим власне і характеризується сучасне праворозуміння.

Зважаючи на зазначене, можливо припустити вплив юридично-позитивістського типу праворозуміння на буття та розвиток локальних закономірностей права у країнах постсоціалістичної правової сім'ї, зокрема на закономірності розвитку національних систем права у державах-учасниках СНД, закономірності реалізації та захисту прав людини в юридичній діяльності, закономірності викладу правових норм у статтях нормативних актів [6, с. 48]. Усі зазначені правові явища та аспекти правового життя характеризуються впливом на розвиток та функціонування юридично-позитивістського типу праворозуміння, якщо йдеться про країни постсоціалістичної правової сім'ї.

На нашу думку, цю ситуацію необхідно розглядати та сприймати уточненням до права про об'єктивність розвитку правових закономірностей. Як було обґрунтовано вище, державно-правові закономірності є об'єктивними, оскільки залежать від рівня розвитку суспільства, держави і права та не залежать від бажання окремих суб'єктів, правителів чи науковців. Проте у такому разі можна констатувати вплив специфічних спільностей людей на процес виникнення, розвитку та функціонування деяких локальних державно-правових закономірностей країн пострадянського простору.

Виникає необхідність обґрунтування взаємозалежності державно-правових закономірностей із юридично-позитивістським типом праворозуміння. На нашу думку, правові закономірності у аспекті вказаного типу праворозуміння:

- відображають об'єктивний характер права;
- закріплюють практичне відображення дії норм права на суспільство;
- залежать від економічного розвитку відповідної держави;
- впливають із реалізації нормативно-правових актів;
- пов'язані із реалізацією норм права.

Тому державно-правові закономірності у аспекті юридично-позитивістського типу праворозуміння можуть бути визначені як об'єктивно зумовлені, загальні, тривалі, динамічні причинно-наслідкові зв'язки між явищами державно-правової сфери, що детермінуються реальним (нормативно-інституціональним) виміром права та відображають визначеність, передбачуваність, упорядкованість, гарантованість та стабільність права як регулятора суспільних відносин.

Далі розглянемо правові закономірності у аспекті соціологічного типу правопізнання. О.Ф. Скаун указує на характерні особливості соціологічного типу праворозуміння: вихідною формою буття права в цьому типі праворозуміння є суспільні відносини, відносини, що складаються у сфері правозастосування. Право (як явище суспільного характеру) вважається упорядником суспільних відносин завдяки його застосуванню суддями та службовими особами до конкретних життєвих ситуацій. Тобто правом визнається його функціонування, безпосередня дія у конкретних суспільних відносинах. Суб'єкти, що здійснюють правозастосування, наприклад, судді та адміністратори, визнаються реальними нормотворцями, оскільки вони відтворюють у своїх правових актах обов'язкові нормативи, що склалися у сфері суспільного середовища [8, с. 84].

Соціологічний тип праворозуміння виходить із того, що право створюється в реальному суспільному житті. Першоосновою права визнається взаємодія різноманітних соціальних суб'єктів у державно-правовій сфері. Прихильники зазначеного типу праворозуміння вважають, що законодавець не створює право, а лише відкриває його, виходячи з об'єктивних суспільних потреб, а суд є фактичним нормотворцем, адже саме він безпосередньо взаємодіє із суспільством у процесі правозастосування. Право регулює правовідносини конкретних суспільних взаємодій та має прецедентний характер. Законодавець лише підкріплює вже існуюче право силою закону. При цьому право до його законодавчого закріплення попередньо складалося в суспільстві або було виявлено судом.

У контексті соціологічного типу праворозуміння категорія «право» набуває абсолютно іншого змісту, ніж у контексті природно-правового та юридично-позитивістського типів праворозуміння. Подібно до природно-правового типу, спостерігається протиставлення права та закону, проте воно суттєво відрізняється за змістом. Це відповідним чином впливає на розуміння всіх правових закономірностей, що відображають співвідношення права та закону. Соціологічний тип праворозуміння основою права вважає реальні суспільні відносини, інтенсивний розвиток яких зумовлює необхідність пристосування права до життєвих потреб конкретних індивідів за допомогою процесу правозастосування.

Зазначене суттєво змінює розуміння сутності всіх державно-правових закономірностей, які відображають зв'язок права з іншими явищами державно-правової сфери. Важливо зазначити, що наведене вище розуміння права в аспекті соціологічного типу праворозуміння також можливо віднести до реального виміру права. Таке розуміння відображає іншу сто-

рону реального виміру права та значно розширює його змістовний обсяг. Проте у літературі цього ще не відбулося, про що зазначає М.І. Козюбра [2, с. 202–203].

Логічно виникає можливість обґрунтування взаємозалежності державно-правових закономірностей із соціологічним типом правопізнання. На нашу думку, правові закономірності у аспекті вказаного типу пізнання права:

- відображають реальні суспільні відносини у сфері правозастосування;
- опосередковують право як регулятор суспільних відносин у аспекті його застосування суддями та службовими особами до конкретних життєвих ситуацій;
- залежать від функціонування та безпосередньої дії права;
- відображають другорядне значення закріплених норм права;
- реалізуються внаслідок взаємодії різноманітних соціальних суб'єктів у державно-правовій сфері.

Отже, державно-правові закономірності у аспекті соціологічного типу правопізнання можуть бути визначені як об'єктивно зумовлені, загальні, тривалі, динамічні причинно-наслідкові зв'язки між явищами державно-правової сфери, що пов'язані з реальним виміром права, детермінуються функціонуванням та безпосередньою дією права в соціумі та відображають право як регулятор суспільних відносин у аспекті його реалізації суддями та службовими особами у конкретних життєвих ситуаціях.

Висновки. Основними типами правового пізнання закономірностей у праві пропонується вважати природно-правовий, юридично-позитивістський і соціологічний типи правопізнання. Дослідження правових закономірностей із позиції природно-правового типу правопізнання характеризується значущістю ідеального виміру права. Із позиції зазначеного типу правопізнання правові закономірності, що відображають співвідношення права та закону, не можуть передбачати ототожнення. У контексті юридично-позитивістського типу правопізнання ототожнюються категорії «право» та «закон», що впливає на правові закономірності. У аспекті соціологічного типу правопізнання категорія «право» набуває специфічного змісту, внаслідок чого відбувається протиставлення права та закону в аспекті державно-правових закономірностей. На підставі здійсненого аналізу обґрунтовано залежність категоріального виміру закономірностей від типів правопізнання та запропоновано авторське розуміння категорії державно-правових закономірностей у аспекті розглянутих типів правового пізнання.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко Б.Д. Закономірності як засіб інтеграції поглядів на предмет загальнотеоретичної науки. Альманах права. Ціннісно-правові засади сучасних інтеграційних процесів в Україні. Випуск 6. Київ: Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2015. С. 572–576.
2. Козюбра М.І. Праворозуміння: плюралізм підходів та можливе їх поєднання. Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна: збірник наукових статей до 75-річного ювілею Козюбри М.І. / гол. ред.: А.А. Мелешевич; Нац. ун-т «Києво-Могилянська Академія», Центр Європейських гуманітарних досліджень. Київ: Дух і літера, 2013. С. 187–211.
3. Ромашкін С. В. Типи правопізнання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2008. 23 с.
4. Alexy R. The Dual Nature of Law // IVR 24th World Congress “Global Harmony and Rule of Law” (September 15-20, 2009. Beijing, China) Papers. Plenary Session – Beijing 2009. P. 257–274.
5. Максимов С. І. Дуальність права. Право України. 2010, № 4. С. 40–41.
6. Ветютнев Ю.Ю. Государственно-правовые закономерности. Под ред. А.Я. Рыженкова. Элиста: ЗАОр «НПП «Джангар», 2006. 204 с.
7. Шабалин В.А. Методологические проблемы правоведения. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1972. 228 с.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.

